

تحلیل فضایی خانه‌های قاجاری در شمال ایران،

(نمونه موردی خانه نجفی بابل)

فهیمة قربانی

دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، مؤسسه صنعتی مازندران، بابل

Mail:ghorbani_fahime6868@yahoo.com

چکیده

جایگاه و مرتبه‌ی معماری قاجار در تاریخ معماری گذشته‌ی ایران (قبل از دوره جدید) می‌تواند محل بحث و تأمل باشد. معماری قاجار ادامه دهنده‌ی معماری دوران‌های پیش به خصوص صفویه است. در بسیاری موارد به علت ورود عناصری مانند خیابان و میدان به ایران و همچنین سفر به اروپا و ... تغییراتی در معماری قاجار رخ می‌دهد و معماری در این دوران نسبت به این عناصر شکل می‌گیرد. در دوران قاجار عناصر و اشکالی مانند روزن‌های قوسی‌شکل و هلالی بالای اُرسی، سنتوری، حوض‌خانه و وارد معماری می‌شوند که از مشخصات معماری این دوره به حساب می‌آیند. مازندران با توجه به اقلیم، خانه‌های برون‌گرا دارد و بدلیل استفاده از مصالح بومی مانند چوب و گل و عدم مرمت این بناها به مرور از بین می‌روند. از جمله این خانه‌ها که در دوره پهلوی مرمت و بازسازی شد، خانه نجفی بابل می‌باشد. این خانه دارای دو ساختمان دو طبقه که یکی از ساختمانها مربوط به دوره قاجار و دیگری مربوط به دوره پهلوی می‌باشد. در مقاله حاضر، بررسی ویژگی‌های معماری دوره قاجار در ساختمان خانه نجفی، پلان معماری، ۲۰ ویژگی این بنا، مصالح، شناخت اجزاء، طاق و قوس‌ها و هدف اصلی این پژوهش بوده و اهمیت آن به دلیل ارزش بالای معماری این دوره می‌باشد. نتایج این بررسی نشان‌دهنده آن است که واحدهای مسکونی در حومه این بنا متناسب با آن و با تأثیرپذیری از این خانه شکل گرفته بودند، ولی در ساخت و ساز واحدهای مسکونی جدید، توجهی به این بنا نشده است. و بسیاری از تغییرات این بنا تأثیر گرفته از معماری غرب است. روش مطالعه در این تحقیق بصورت کتابخانه‌ای و بر مبنای مشاهدات و مصاحبه، همچنین شیوه مرور متون و منابع و اسناد تصویری، صورت گرفته در خانه نجفی بابل می‌باشد.

واژگان کلیدی: خانه نجفی، معماری قاجار، مازندران، اقلیم برون‌گرا، بابل

۱- مقدمه

قاجار یکی از قوی‌ترین قبایل ترک‌نژاد است که حدود ۷۰۰ سال پیش برای اولین بار نام قاجار در تاریخ ذکر شده است (سعیدیان عبدالحسین، ۱۳۷۲، ص ۲۲۳). در دوران قاجار اتفاقات و ابداعات زیادی در معماری و هنر ایران زمین رخ داد. یکی از این حوادث ویرانی بناهای به جای مانده از دوران قبل به خصوص دوره صفویه است. در دوران قاجار به دلیل ورود عناصر جدیدی مانند میدان و خیابان به عرصه معماری، در معماری ایران تغییراتی رخ می‌دهد و معماری جدیدی به نام معماری خیابانی شکل می‌گیرد. همچنین معماری در دوران قاجار در بناهای مختلف مانند: خانه، مسجد، مدرسه و ... ادامه‌ی معماری دوره‌های پیشین به خصوص صفویه است و البته دارای تغییرات و عناصری می‌باشد، که مختص دوره قاجار است (کمالی محمدرضا، ۱۳۸۹). عوامل مؤثر در شکل‌گیری معماری قاجار را به دو عامل داخلی و خارجی تقسیم می‌کنیم؛ که عوامل داخلی مختص معماری دوره صفوی بوده و عوامل خارجی به‌عنوان عمده‌ترین عوامل شکل‌دهنده معماری قاجار نام داشت؛ که منظور عواملی است که از کشورهای بیگانه مخصوصاً کشورهای غربی و روسیه گرفته شده که باعث رواج معماری غرب در ایران شد (خسروی محمدباقر، ۱۳۷۷). مکان اولین جای استقرار انسان، و نخستین فضایی که انسان برای استقرار و قرار یافتن خود برگزید، خانه است. مسکن به معنای ساکن شدن و خانه به معنای محل نزول و استقرار است (ارژمند محمود و خانی سمیه، ۱۳۹۱). خانه‌ها در دوره قاجار به صورت خطی در کنار هم و در امتداد لبه خیابان ساخته شدند و نور بسیاری از این خانه‌ها از خیابان تأمین می‌شد و تقریباً معماری خانه‌ها از حالت درون‌گرایی به برون‌گرایی تمایل پیدا کرد (خسروی محمدباقر، ۱۳۷۷، ص ۱۳۴). عواملی چون محرمیت، فضای خصوصی و حس مالکیت روی درک ما از راحتی و کیفیت فضا تأثیرگذار است (مولانایی صلاح‌الدین و فیضی میثم، ۱۳۹۱). خانه در معماری سنتی ایران از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. خانه‌های مسکونی بسیاری از دوران‌های مختلف تاریخی ایران به جای مانده که علاوه بر ارزش تاریخی در واقع بازگو کننده هویت ملی ایران و نشان‌دهنده سبک زندگی مردم هر دوره می‌باشد. با بررسی این خانه‌های ارزشمند می‌توان به سیر تحول معماری ایرانی پی برد. از دوره سلطنت حکوم قاجاریه بناهای بسیاری در کشورمان برجای مانده که بخش اعظمی از این بناها شامل منازل مسکونی اشرافی دوران قاجار می‌شود. با بررسی معماری خانه‌های قاجار به حقایق بسیاری در مورد معماری این عصر دست خواهید یافت (pars-disa، ۲۰۱۵). در بافت قدیم شهر بابل تعدادی از این واحد مسکونی دارای ارزش معماری و تاریخی وجود دارد که در این پژوهش، ساختمان قاجاری در خانه نجفی، به دلیل ارزش معماری در دوره قاجار، مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- طرح مسئله و ضرورت آن

معماری قاجار با افزایش برقراری روابط بین‌المللی ایران با خارج از کشور، ورود اجناس و محصولات کشورهای اروپایی به ایران و حضور بیشتر توریستان خارجی در تهران و سایر شهرهای بزرگ ایران به معماری اروپایی‌گرایی یافته و فرهنگ غربی بیش از پیش در نوع زندگی ایرانی‌های عصر قاجار به چشم می‌خورد. رنگ‌های قرمز و نارنجی جای رنگ‌های سبز و لاجوردی را که در معماری سنتی پیش از قاجار وجود داشته، می‌گیرد. تصاویر برهنه و نیمه برهنه به تزیینات دیوار و سقف خانه افزوده می‌شود. برخی از عناصر اصلی خانه‌های ایرانی مانند هشتی‌ها حذف شده یا کمرنگ می‌شوند. دوره قاجار را می‌توان دوره خودباختگی فرهنگی ایران به غرب دانست که معماری این دوره، اثباتی بر این حقیقت تلخ می‌باشد. در این پژوهش با توجه به ارزش بالای معماری در دوره قاجار به این مسئله می‌پردازیم که تأثیر تحولات در دوره قاجار در خانه نجفی به چه میزان بوده است؟

۲- روش شناسی تحقیق

روش مطالعه در این تحقیق بصورت کتابخانه‌ای و بر مبنای مشاهدات و مصاحبه، همچنین شیوه مرور متون و اطلاعات موجود در سازمان میراث فرهنگی استان و منابع و اسناد تصویری صورت گرفته در خانه نجفی بابل می‌باشد.

۳- پیشینه تحقیق

(محمد رضا کمالی، ۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی معماری دوره قاجار، به بیان مختصری از تاریخ قاجار، خصوصیات کلی معماری قاجار و مروری بر انواع بناهای مخصوص این دوره پرداخته است. روش بکار رفته در این پژوهش تحلیلی- توصیفی بوده و در نهایت این نتیجه حاصل شده که؛ معماری قاجار ادامه‌دهنده معماری دوران پیشین بخصوص صفویه است. در بسیاری موارد به علت ورود عناصری مانند خیابان و میدان، تغییراتی در معماری قاجار رخ می‌دهد و معماری در این دوران با توجه به این عناصر شکل می‌گیرد.

(رمضانپور احمدچالچی نسا، ۱۳۹۴) در مقاله خود تحت عنوان مقایسه ویژگی دوره‌های تاریخی معماری خانه نجفی بابل از قاجار تا پهلوی اول، به ویژگی‌های معماری دوره قاجار و پهلوی، مقایسه بین آنها بر اساس پارامترهای موجود مانند اندرونی و بیرونی، ورودی و هشتی، اتاق‌های سهدری و پنج‌دری، شاه‌نشینی و فضای تقسیم در این دو دوره پرداخته است. روش تحقیق اطلاعات در این پژوهش، به شیوه تاریخی- تفسیری با استفاده از ابزار کتابخانه و پژوهش‌های میدانی و اطلاعات موجود در سازمان میراث فرهنگی شهرستان بابل بوده که طی آن این نتیجه حاصل شده که؛ به دلیل وجود پنجره‌های زیاد در بدنه‌ی خارجی نمای بناها، محرمیت در خانه کمتر بوده که این بیانگر تبعیت از معماری کلاسیک غرب است.

(قبرری سیدکالایی رضا و خانجانی فرد سحر، ۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی و تحلیل خانه‌های قدیمی مازندران (نمونه موردی خانه نجفی بابل)، به بررسی الگوی خانه‌های قدیمی در بابل و عناصر کاربردی در آن خانه‌ها همچون؛ سقف، مصالح، پوشش کف، ترکیب فضاها، نحوه استقرار ساختمان در حیاط، نما و تزئینات آنها، خانه نجفی و مقایسه دو بنای موجود در آن که یکی مربوط به دوره پهلوی و دیگری مربوط به دوره قاجار می‌باشد، پرداخته است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و از افراد آشنا در موضوعات مختلف به این بنا اقتباس شده است و به این نتیجه رسیده که بناهای قاجار دارای تفاوت‌ها و شباهت‌ها در یک سری فضاها هستند.

۴- معماری دوره قاجار

بطور کلی معماری دوره قاجاریه را می‌توان به دو دوره کلی تقسیم کرد:

۱- دوره اول: از آغاز سلطنت آغا محمدخان تا پایان سلطنت محمدشاه: در این دوره نگاه حاکم بر معماری همچنان نگاهی درونزا و بر مبنای سبک اصفهان و به کمال رساندن آن می‌باشد که نمونه‌هایی همچون حرم حضرت معصومه در قم و مسجد سلطانی نمونه‌هایی از آن می‌باشند.

۲- دوره دوم: از آغاز سلطنت ناصرالدین‌شاه تا پایان حکومت سلسله قاجار: در این دوره بر اثر مسافرت‌های ناصرالدین‌شاه و اخلاف او و همچنین اعزام عده‌ای از محصلین ایرانی به اروپا و تحت تأثیر قرار گرفتن هیأت حاکمه و نخبگان جامعه، سبکی در معماری آغاز می‌گردد که التقاطی از معماری بومی و معماری غربی می‌باشد.

معماری قاجار اصول، مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران را ارتقا بخشیده و نوآوری‌هایی از نظر فضا به وجود آورد. لیکن، به نظر می‌رسد قوت لازم خلق یک معماری نوین را نداشته است (کمالی، ۱۳۸۹).

۵- ویژگی‌های معماری دوره قاجار

- ورودی‌های پیش‌آمده در جلوی ساختمان
- پله‌های تشریفاتی در سراسری ساختمان با نرده‌های تزئینی
- استفاده از سقف شیب‌درا در مناطقی که به صورت سنتی سقف‌های تخت یا گنبدی رواج داشته است.
- بالکن‌های بیرون‌زده از ساختمان به جای ایوان مسقف
- ساخت پنجره‌های مشرف به خیابان با نرده‌های تزئینی
- استفاده از تزئینات کلاسیک اروپایی
- واقع‌گرایی در تصاویر گیاهان و حیوانات و انسان در تزئینات (تاجبخشی احمد، ۱۳۸۳)

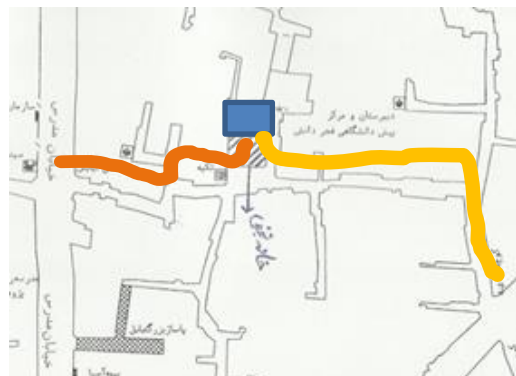
۶- معماری خانه

در معماری کهن ایرانی، معماری خانه بر پایه‌ی اصول و الگوهای ویژه طرح و ساخته می‌شده است. این اصول را چه در خانه‌های توانگران یا اعیانی و اشرافی و چه در خانه‌های مردم عادی همواره دنبال می‌کردند (پیرنیا محمدکریم، ۱۳۹۲). در معماری خانه‌های مازندران افزون بر به‌کارگیری حیاط در سازماندهی فضاهای مختلف، از عناصری چون ایوان و بالکن در نمای بیرون و رو به فضای باز شهری استفاده می‌شد (معماریان غلامحسین، ۱۳۸۴، ص ۵۵). در ساختن خانه‌ها از مصالح خشت گلی، آجر، ملات گل‌آهک، ملات ماسه‌آهک، ملات ساروج، ملات کاه‌گل و در ساختن دیوارها از بتن‌هایی که از آهک، ماسه، خاک و سنگ ساخته می‌شد و در پی‌سازی از چوب و در سقف و زیرسازی بام از گالی، تیله‌چوب (شبه آردواز فعلی) و سفال در پوشش بام استفاده می‌شد (فرهادی کاظم، ۱۳۷۹). چون حاشیه‌ی دریای خزر جنگلی است و انواع چوب در دسترس است در اینجا هنرمندانی یافت شده‌اند که این ماده‌ی اولیه را برای نمایش خویش انتخاب کرده‌اند (ستوده منوچهر، ۱۳۶۶).

۷- بررسی نمونه موردی؛ ساختمان قاجاری در خانه نجفی

۱-۷- موقعیت خانه نجفی و مسیرهای دسترسی به آن

مجموعه بنای خانه نجفی از ضلع غرب به خیابان مدرس و از ضلع شرق به خیابان ۲۲ بهمن مشرف است. بنای مذکور امروزه بعنوان سازمان میراث فرهنگی بابل محسوب می‌شود (تصویر ۱). (نگارنده، ۱۳۹۴)

تصویر ۱: موقعیت مکانی خانه نجفی و کروکی مسیرهای دسترسی به آن

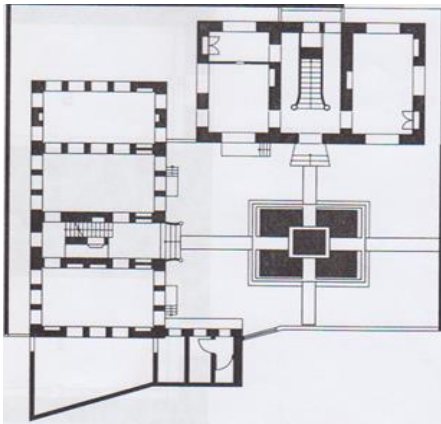
(مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۲- ضوابط و مقررات عرصه اثر

- ۱- هر گونه اقداماتی که منجر به تخریب و یا آسیب عرصه و زمین این اثر تاریخی گردد، ممنوع است.
- ۲- هر نوع فعالیت عمرانی در محدوده عرصه اثر اعم از توسعه و تغییر در نحوه استفاده از عرصه اثر بدون صدور مجوز از سوی سازمان میراث فرهنگی ممنوع است.

۷-۳- خانه نجفی

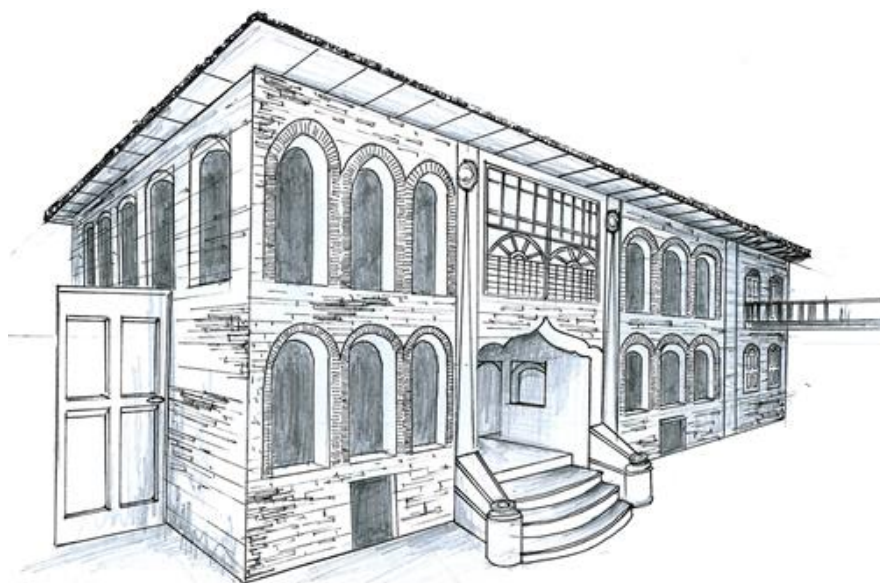
خانه نجفی در مرکز شهر بابل و در محله‌ای به نام نقیب‌کلا واقع است. این خانه دارای دو ساختمان مجزا که هر کدام در ۳ طبقه با احتساب زیرزمین، ساخته شده است (تصویر ۲). یکی از ساختمان‌ها مربوط به دوران قاجار و دیگری مربوط به دوران پهلوی اول می‌باشد. این پژوهش به بررسی ساختمان قاجار که بطور خطی شمالی- جنوبی در سمت غرب مجموعه واقع شده، پرداخته است (تصویر ۳). (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۴)

تصویر ۳: خانه نجفی
(مأخذ: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۴)

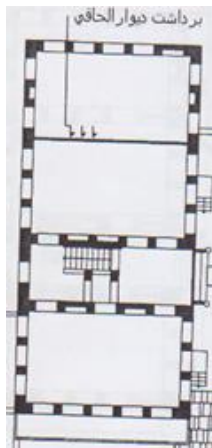
تصویر ۲: بنای قاجاریه در مجموعه خانه نجفی
(مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

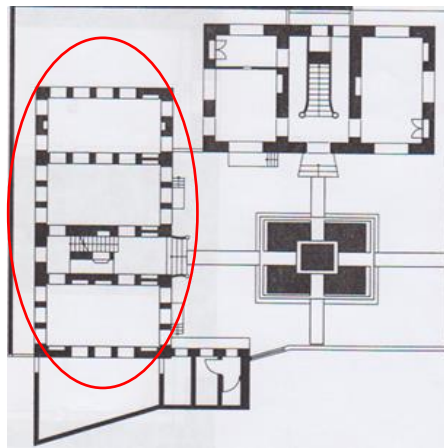
پرسپکتیو دیدناظر از بنای قاجار ؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۴-۷- جانمایی فضایی پلان قاجار

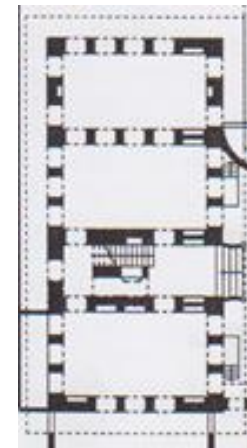
پلان خانه قاجار از ایوان و پلکانی در میان و دو اتاق در هر طرف حکایت می کند و در طبقه اول، سه اتاق به اتاق دیده می شده است (تصویر ۴). ولی در نما حد فاصل دو اتاق سمت راست دیوار حیاط کشیده شده است. ضمناً پنجره اتاق همجوار همباد نمای ساختمان در طبقه دوم دارای بالکن است (تصویر ۵)، در حالی که پنجره های قسمت های دیگر خانه تونشسته و مقابل اتاق ها ایوانی وجود ندارد. در زیر طبقه همکف زیرزمین یا گربه رو قرار دارد که به حیاط ارتباط دارد (تصویر ۶). (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۴)

طبقه دوم

تصویر ۴: طبقه اول

طبقه همکف یا زیرزمین

(مأخذ: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۴)

تصویر ۶: زیرزمین یا گربه رو در خانه قاجار
(مأخذ: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۹۴)

تصویر ۵: بالکن طبقه دوم
(مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۵-۷- شناخت اجزای خانه قاجار

مساحت بنای قاجار ۳۴۷ متر مربع است. این خانه مربوط به دوران قاجاریه بوده و مانند تمام خانه های قاجار از آجر، چوب، شیشه، سفال و از مصالح گل و آهک و ... تشکیل شده؛ که از آجر برای ساخت کل بنا، از چوب برای اسکلت سقف، نرده، در و پنجره، از شیشه برای پنجره، از سفال برای پوشش سقف و از گل و آهک و گچ بعنوان مصالح چسباننده بین آجر، مورد استفاده قرار گرفت. در ذیل تصاویر مصالح مورد استفاده ای این بنا و نرده های آن مشاهده می شود (تصویر ۷). بعدها در این مجموعه برای جلوگیری از خرابی ساختمان توسط سازمان میراث

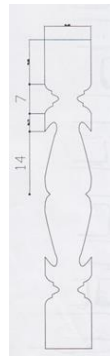
فرهنگی و گردشگری سرسازی صورت گرفت و این گام بر روی سقف انجام شد تا از نم و رطوبت و باران حفظ بماند.

ملات گچ و خاک و نوع آجرچینی در بنای قاجار

مصالح آجر در بنای آجری خانه قاجار

برش از نرده نرده چوبی در بالکن خانه قاجار

تصویر ۷: (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

مصالح بکاررفته در بنای قاجار

ورودی از حیاط به ایوان با شش پله مرتبط است (تصویر ۸). سردر ورودی قوس تزئینی کند ابرو و قوس نعل درگاه پنجره‌ها کمانی و هلالی است (تصویر ۹). پنجره‌ی ایوان در طبقه اول آرسی با شیشه رنگی (پنجره‌هایی با شیشه‌های رنگی و آرسی از ساختمان‌های زیبای دوران قاجاریه بابل محسوب می‌شود) (تصویر ۱۰) و سقف بنا از چوب با پوشش سفال (تصویر ۱۱)، نمای ساختمان آجر قرمز با تزئینات رنگی و بندکشی سفید است (تصویر ۱۲). در دو طرف پلکانی که به حیاط مرتبط است، روی دیوار نقش درخت سرو بزرگ و مرتفع تا دو طبقه ساختمان که رأس آن خورشید قرار دارد، نما را مزین کرده است (تصویر ۱۳). کف حیاط از آجر قناس فرش است (تصویر ۱۴).

تصویر ۹: سردر ورودی تزئینی بنا

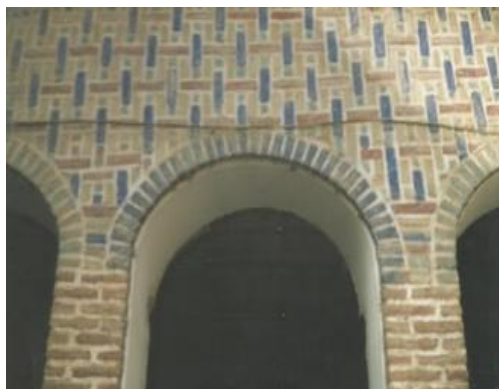
تصویر ۸: ورودی با ۶ پله از حیاط به بنا

تصویر ۱۱: ویواز طبقه اول و زیرسازی سقف طبقه دوم

تصویر ۱۰: پنجره آرسی در خانه قاجار

تصویر ۱۲: نمای ساختمان آجر قرمز با تزئینات رنگی و بندکشی سفید

(مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

تصویر ۱۱: پوشش سقف بنای قاجار

تصویر ۱۴: فرش کف حیاط با آجر قناس

(مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

تصویر ۱۳: نقش درخت سرو بزرگ و مرتفع با طرح خورشید در رأس آن

۶-۷- بررسی ۲۰ ویژگی موجود در بنای قاجار

بنای قاجار مجموعه‌ی خانه نجفی، که بعنوان یکی از بناهای خاص از خانه‌های قدیمی بابل می‌باشد، دارای ویژگی‌های خاصی است که شاید در بناهای قدیمی دیگر بابل یا استان مازندران کمتر شاهد آن باشیم. آن ویژگی را تا ۲۰ مورد برشمرده که در ذیل به آن اشاره شده است؛

۶-۷-۱- **تقارن:** وجود تقارن هم در پلان طبقات و هم نمای کل ساختمان بجز پنجره زیرزمین در این بنا، قابل مشاهده است.

۶-۷-۲- **تعدد:** از هر فضا یا عنصری به تعدادی نه‌چندان کم، در این بنا وجود دارد، مانند؛ پنجره‌ها در نما، درها، طاق‌وقوس‌ها، اتاقها، فضاهایی که مانند پنجره بوده اما کارایی پنجره را ندارند و به‌حالت تورفته در دیوارها قرار دارند (طاقچه‌ها) (تصویر ۱۵). که تعدد پنجره‌ها باعث ایجاد کوران هوا در این بنا شده است.

تصویر ۱۵: نمونه‌ای از تورفتگی در دیوار اتاق (طاقچه)
(مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۶-۷-۳- **تعالی:** وجود سرو بلند در دو سمت پله‌های ورودی با خورشید در رأس آن، تداعی‌کننده حس تعالی و برتری و همچنین عظمت دادن به این بنا می‌باشد که تصویر آن در قسمت اجزای بنای قاجار، آورده شده است.

۶-۷-۴- **تبادل:** وجود پنجره‌های متعدد در بنای قاجار موجب پیدایش تبادل نور و انرژی در فضای داخلی شده است.

۶-۷-۵- **تفاوت و تشابه:** اتاق‌ها و عناصری در این بنا هستند که از نظر ابعاد و اندازه باهم مشابه و متفاوت هستند.

۶-۷-۶- **تمرکز:** از آنجایی که جلب توجه فضا یا عناصری خاص تمرکز ایجاد میکنند، در این بنا وجود فضای ورودی با پله‌ها و طاق‌وقوس خاص تمرکز ایجاد کرده است.

۶-۷-۷- **تکرار:** وجود اتاق در زیرزمین یا همکف و طبقه اول این بنا تکرار را ایجاد کرده است.

۷-۶-۸- تقدس: تقدس به معنی پاکی می‌باشد، آب نیز نماد پاکی است. بنابراین وجود حوض در گوشه حیاط این بنا نشان‌دهنده دارا بودن این فاکتور (تقدس) می‌باشد (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۶: حوض در حیاط بنا نشانه تقدس؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۶-۹- تزئین: استفاده از آجرهای قرمز در نمای بنای قاجار، دربهای زیبای ساخته شده با چوب آزاد، رنگ‌های زیبای پنجره‌های اُرسی که جهت تزئین بنا و کاربردهای خاصشان در این بنا بکار رفته‌اند، وجود تزئینات در رنده‌ها، استفاده از گچبری در داخل بنا و تزئینات در سقف‌ها زیبایی خاصی به بنای قاجار داده است (تصویر ۱۷).

آجرهای قرمز و طرح آن در نما و طاق‌های بنای قاجار

تزئینات درب از جنس چوب آزاد

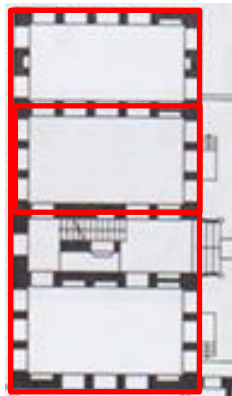
استفاده از گچبری در داخل بنا

تزئینات در سقف اتاق‌ها

تصویر ۱۷: (مأخذ: نگارنده: ۱۳۹۴)

۷-۶-۱۰- تناسب: استفاده از مستطیل طلایی در پلان اتاقها و پلان کل بنای قاجار مشهود است. که استفاده از این تناسب طلایی در واقع خاص بودن معماری قاجار را تداعی می‌کند (تصویر ۱۸).

تصویر ۱۸: تناسب طلایی در پلان بنای قاجار، (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۶-۱۱- رنگ: استفاده از رنگ های آبی و سبز در طاق نماها، آبی، قرمز، سبز و زرد در پنجره ها و شیشه های رنگی در درب های بنای قاجار قابل مشاهده است (تصویر ۱۹).

رنگ های موجود در طاق نماها رنگ های موجود در پنجره ها رنگ های موجود در درب ها
تصویر ۱۹: (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۶-۱۲- تعادل: برقراری تعادل در نمای قاجار به وسیله تکرار فرم پنجره ها به گونه ای که در کل نما پخش شده و در یک جا تجمع نداشته و طرح ایجاد شده در نما بطور یکسان، صورت گرفته است.

۷-۶-۱۳- توالی و ترتیب: بعد از حیاط و گذر از پله ورودی، وارد یک فضای هشتی شده (تصویر ۲۰)، از آنجا وارد فضای آشپزخانه و بعد بترتیب وارد بقیه فضاهای این بنا می شویم. بنابراین در این بنا رعایت توالی و ترتیب کاملاً مشهود است.

تصویر ۲۰: جنس مصالح فضای هشتی؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۶-۶-۱۴- طاق و قوسها: استفاده از طاق رومی در درها و پنجره‌های بنای قاجار قابل مشاهده است.

۶-۶-۱۵- عمق: بر روی بدنه داخلی اتاق‌های بنای قاجار، تورفتگی‌هایی برای کاربری‌های متفاوت استفاده شده است (تصویر ۲۲).

تصویر ۲۱: عمق‌های ایجاد شده بر روی دیوارها؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۶-۶-۱۶- پرهیز از بیهودگی: به معنای دوری از افزودنی‌های غیرضروری، یعنی حتی مواد و مصالح تزئینی نیز با هدف تزئین مورد استفاده قرار نگرفته و برای کاربرد خاصی باشد (پیرنیا، ۱۳۸۶). در بنای قاجار هرگونه تزئینی مانند عمق ایجاد شده در دیوارهای داخلی، رنگی بودن شیشه‌ها و ... برای کاربرد خاصی ایجاد شده است (تصویر ۲۲).

تصویر ۲۲: عمق و فرورفتگی در سطح دیوار بنای قاجار؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۶-۶-۱۷- مردم‌واری: رعایت مقیاس‌های انسانی به شکل مطلوب و براساس رفع نیازهای انسانی می‌باشد (پیرنیا، ۱۳۸۶)، که در این بنا مشهود است (تصویر ۲۳).

تصویر ۲۳: مردم‌واری در طاق‌های بنای قاجار؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۶-۱۸- خودبستگی: به مفهوم استفاده‌ی حداکثر از امکانات در دسترس و مصالح بوم‌آورد می‌باشد (تصویر ۲۴). (پیرنیا، ۱۳۸۶)

تصویر ۲۴: استفاده از مصالح بوم‌آورد در بنای قاجار؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۶-۱۹- شفافیت: در واقع کم کردن ماده و حجم جهت سبک‌تر کردن بنا و افزایش فضاست (تصویر ۲۵). (پیرنیا، ۱۳۸۶)

تصویر ۲۵: شفافیت در بنای قاجار؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

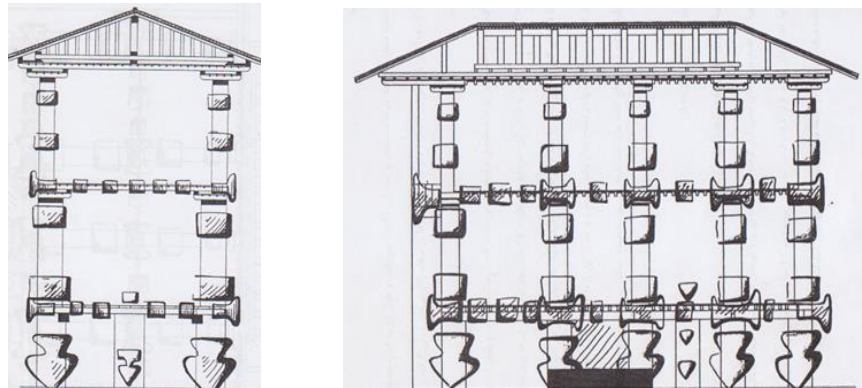
۷-۶-۲۰- محرمیت: با توجه به فرهنگ ایرانی در معماری از واژه درونگرایی استفاده می‌کردند که بعد از فضای حیاط وارد فضایی به نام هشتی و از آنجا وارد اتاق می‌شدند؛ بطوریکه از چشم نامحرمان در امان بوده‌اند. در بنای قاجار این فاکتور کاملاً مشهود است (تصویر ۲۶). (پیرنیا، ۱۳۸۶)

تصویر ۲۶: محرمیت در بنای قاجار؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۷-۷- سازه بنای قاجار در مجموعه خانه نجفی

سازه بنای قاجار از آجر به ضخامت ۸۰ سانتیمتر و در برخی از فضاها داخلی ۶۰ سانتیمتر، سقف آن از جنس چوب و پوشش سفال، پنجره‌ها، درب‌ها، نرده‌ها و کف اتاق‌ها نیز از جنس چوب‌های آزاد می‌باشد. اعمال نیرو در این بنا با توجه به سازه آجری‌اش به خوبی انجام پذیرفته، به گونه‌ای که انتقال نیرو بر تمامی دیوارهای باربر، با نتیجه یکسانی در پی بنا اعمال شده است (تصویر ۲۷). (نگارنده، ۱۳۹۴)

تصویر ۲۷: نحوه اعمال نیرو به سازه در بنای قاجار؛ (مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۴)

۸- نتیجه گیری

بررسی معیارهای مختلف در نظر گرفته شده برای سنجش اصالت آثار تاریخی نشانگر آن است که تعریف معیار، به مرور، موجب محدود شدن دایره مراقبت از اثر به حوزه‌ای خواهد شد که آن معیار قادر به نفوذ در آن است. خانه‌های تاریخی با ارزش‌های زیباشناختی، اجتماعی، تاریخی، فرهنگی، معنوی و نمادین در قالب هنر معماری، بازتاب هویت اسلامی- ایرانی است که از سرمایه‌های فرهنگی جامعه محسوب می‌شوند و همه افراد از منافع آن بهره‌مند می‌گردند. هر بنای تاریخی، ویژگی‌های متمایز و منحصر بفردی دارد که در معرفی هویت آن نقشی مهم دارد. این ویژگی‌ها می‌توانند راهنمای ما در تصمیم‌گیری‌های اساسی برای تعیین عملکردها و تأمین نیازهای جدید باشند. خانه مسکونی اولین فضایی است که آدمی احساس تعلق فضایی را در آن تجربه می‌کند و در مدت کوتاهی بدان خو می‌گیرد. معماری قاجار ادامه دهنده معماری دوران‌های پیش به خصوص صفویه است. خانه‌های تاریخی و قدیمی دوره قاجار از جاذبه‌های مازندران است که بسیاری از آنان در بین برج‌های سیمانی و نافرمان گمشده‌اند و بازدید از آن چندان آسان نیست. برخی از این ابنیه که دارای ارزش معماری و تاریخی بوده، توسط متولیان میراث فرهنگی در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده‌اند اما برخی دیگر که قدمتی کمتر اما ارزش معماری دارند، توسط مالکان تخریب می‌شوند. در دوره قاجار ارتباط بیشتر ایران با غرب، معماران ایرانی را بر آن داشت تا عوامل مشخص معماری ایران را با روشن‌بینی و توجه خاصی با عوامل معماری غرب درآمیزند و آثاری به وجود آورند که از نظر هنری دل‌پسند باشد. اما معماری قاجار اصول، مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران را ارتقا بخشیده و نوآوری‌هایی از نظر فضا به وجود آورد. لیکن، به نظر می‌رسد، قوت لازم خلق یک معماری نوین را نداشته است. از آنجایی که در این دوره برخی از عناصر اصلی خانه‌های ایرانی مانند هشتی‌ها حذف شده یا کمرنگ می‌شوند؛ دوره قاجار را می‌توان دوره خودباختگی فرهنگی ایران به غرب دانست اما با مطالعه در بنای قاجار مجموعه نجفی، این نتیجه بدست آمد که معماری قاجار با تمام ویژگی‌های منحصر بفردش در این بنا، نوآوری‌های فضایی بوجود آورده و این بنا از شاخص‌ترین بنای قاجار در شهر بابل بحساب آمده است.

منابع و مأخذ

- [۱] ارژمند، محمود؛ خانی، سمیه؛ ۱۳۹۱؛ «نقش خلوت در معماری خانه ایرانی»؛ نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۷، تهران
- [۲] پیرنیا، کریم؛ ۱۳۹۲؛ «معماری ایرانی»؛ نشر سروش دانش، چاپ پنجم، ص ۱۰ و ۱۴۷، تهران
- [۳] پیرنیا، کریم؛ ۱۳۸۶؛ «سبک‌شناسی معماری ایرانی»؛ تدوین غلامحسین معماریان، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران، انتشارات سروش دانش، چاپ پنجم، ص ۲۶، تهران
- [۴] تاجبخش، احمد؛ ۱۳۸۳؛ «تاریخ تمدن و فرهنگ ایران در دوره قاجار»؛ نشر نوید شیراز، چاپ دوم، شیراز
- [۵] خسروی، محمدباقر؛ ۱۳۷۷؛ «معماری ایران در دوره قاجار»؛ فصل‌نامه هنر تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات هنری، شماره ۳۶
- [۶] رمضانپور احمدچال‌پی، نسا؛ ۱۳۹۴؛ «مقایسه ویژگی دوره‌های تاریخی معماری خانه نجفی بابل از قاجار تا پهلوی اول»؛ دومین کنفرانس بین‌المللی علوم و مهندسی، ترکیه، استانبول
- [۷] ستوده، منوچهر؛ ۱۳۶۶؛ «از آستارا تا استرآباد»؛ انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، جلد چهارم، ص مقدمه، تهران
- [۸] سعیدیان، عبدالحسین؛ ۱۳۷۲؛ «سرزمین مردم ایران»؛ تهران
- [۹] فرهادی، کاظم؛ ۱۳۹۴؛ «بابل، شهر بهارنارنج»؛ نشر چشمه، چاپ اول، تهران
- [۱۰] قنبری سیدکالایی، رضا؛ خانجانی‌فرد، سحر؛ ۱۳۹۳؛ «بررسی و تحلیل خانه‌های قدیمی مازندران (نمونه موردی خانه نجفی بابل)»؛ اولین همایش ملی معماری، عمران و محیط زیست شهری، همدان
- [۱۱] کمالی، محمدرضا؛ ۱۳۸۹؛ «بررسی معماری دوره قاجار»؛ فصل‌نامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی، سال پنجم، شماره ۴، دانشگاه هنر اصفهان
- [۱۲] معماریان، غلامحسین؛ ۱۳۸۴؛ «آشنایی با معماری مسکونی ایران، (گونه‌شناسی درونگر)»؛ نشر دانشگاه علم و صنعت ایران- تهران، چاپ سوم، ص ۵۵، تهران
- [۱۳] مولانایی، صلاح‌الدین؛ فیضی، میثم؛ ۱۳۹۱؛ «بررسی مفهوم حریمیت فضایی در کالبد و محتوای معماری ایرانی و نقش آن در معماری مسکونی معاصر همدان»؛ همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی- اسلامی، مشهد
- [14] WWW.Pars-disa.ir ; 2015

منابع شفاهی

- [۱] سازمان میراث فرهنگی استان مازندران
- [۲] نگارنده و جمع‌آوری اطلاعات بصورت میدانی